

İLK ÇİN YILLIKLARINDA GEÇEN DOĞU TÜRKİSTAN TARİHİNE DÂİR BAZI HUSUSÎ TERİMLER II

Kürşat Yıldırım¹

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul
İleti: kursatyildirimtr@yahoo.com

Özet

Çin yıllıkları erken Doğu Türkistan tarihine dâir ana kaynakların başında gelir. Eski Çince olan bu kaynakların okunması zordur. Üstelik kaynakları anlayabilmek için terminolojik malûmata sâhip olmak gerekir. Makalemiz bu terminolojinin teşkilini sağlamak üzere bir teşebbüstür. Terminolojinin dilbilim dışında tarih, coğrafya ve kültürle ilgisi vardır. Bu bakımdan yıllıklarda geçen bazı hususî terimleri inceleyeceğiz. Bu meyanda ilk olarak eski Çinlilerin Doğu Türkistan sahasıyla ilgili metinlerde kullandıkları wu-ku 五穀, hsien 獻, kung 貢, tz'u 賜 ve tu-hu 都護 terimleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler; Çin yıllıkları, Doğu Türkistan, terim, coğrafya, tarih

Abstract

Chinese annals are on the top of the main sources of the early history of Eastern Turkistan. These sources are ancient Chinese and are difficult to read. Moreover, in order to understand the sources terminological knowledge needs to be gained. Our article is an attempt for construction of that terminology. Terminology has connections with history, geography and culture apart from linguistic. In this regard, we will examine some special terminologies recorded in annals. In this context, first we will begin to discuss some terms of ancient Chinese documents such as wu-ku 五穀, hsien 獻, kung 貢, tz'u 賜, tu-hu 都護.

Keywords; Chinese annals, Eastern Turkistan, term, geography, history

Giriş

Milâda takaddüm eden yıllarda Doğu Türkistan sahası Çinlilerin görüş sahasına girdikten sonra bölgenin zenginliklerini ele geçirmek ve doğu-batı ticaretinden pay almak üzere çeşitli istila faaliyetlerine başlanmıştır. Çin siyasetinin en mühim vasfı ele geçireceği veya geçirdiği sahanın hemen tüm yönlerini tanımaya girişmesi ve ilgili sahaya dâir bazı hususî terimler geliştirmesidir. Çinlilerin kuzeydeki bozkırlılar veya güneydeki çiftçiler veya Doğu Türkistan için kullandıkları terminoloji aynı değildir. Bu bakımdan Doğu Türkistan sahasıyla alakalı metinleri okurken bu terimlere dikkat edilmeli, umumî sözlük mânâsı dışında atfedilen mahiyetler göz önünde bulundurulmalıdır. Yazımın ilk bölümünde bu terimlerden dokuzuna temas etmiştik. Bu bölümde ise beşini incelemeye çalışacağız.

10) Wu-ku 五穀 veya “Beş Tür Tahıl”

İlk Çin yıllıklarında, milattan önceki iki yüz yıl ve miladın başlarında, Doğu ve Batı Türkistan’daki bazı yerlerde wu-ku 五穀 yetiştirildiği kaydedilmektedir. Umûmî olarak sıcak iklime sâhip, düzlük ve yeşillik yerlerden bahsedilirken bu terim kullanılmaktadır.

Meselâ I-wu (Kumul) topraklarında beş tür tahıl yetişmektedir (Hou Han Shu, 1997; 2914). Hunlar devrinde Nan-t’ou Devleti kurulduğu Taşkurkan havalisindeki Yeşil Köl’de beş tür tahıl bulunurdu ve üzüm yetişirdi (Han Shu, 1997; 3884). Milâttan önceki yıllarda Çinlilerin Levazım Komutanı Sang Hung-yang ve Baş Danışman ve İmparator Kâtibi imparatora bir tezkerе sunarak Lun-t’ai 輪臺 (Bügür)’yın doğusundaki Chieh-chih 捷枝 ve Ch’ü-li 渠犁’nin engin topraklarında su ve otun bol olduğunu, sulanarak tarım yapılan 5.000 ch’ing’den¹ fazla tarla bulunduğunu, havanın ılıman ve hoş olduğunu ve arıklar açılarak Çin’deki gibi beş tür tahılı ekip biçmenin mümkün olduğunu bildirdiler (T’ung Tien, 2003: 5191-5193). Arazisi düzlük ve havası ılıman olan Kaşmir gübrelenerek tarım yapılan tarlalarında beş tür tahıl yetiştirilirdi (Han Shu, 1997: 3885; T’ung Tien, 2003: 5235). Çok sıcak, yeşillik ve düzlük olan Herat arazisi bol otlak ve ormanlık bir yerdі. Türlü evcil hayvanlar

beslerlerdi. Beş tür tahıl yetiştirilirdi (Han Shu, 1997: 3888-3889).

Wu-ku 五穀 terimi kronolojik sırasıyla Biçurin tarafından “Всякий хлеб”: “Her türlü tahıl” (Biçurin, 1851: (II) 228); Wylie tarafından “the five kinds of grain”: “beş tür tahıl” (Wylie, 1881; 39); Bretschneider tarafından “the five kinds of grain”: “beş tür tahıl” (Bretschneider, 1888: (I) 17); Chavannes tarafından “cinq sortes de céréales”: “beş tür tahıl” (Chavannes, 1907: 169); Hulswé-Loewe tarafından “the five field crops”: “beş tarla ekini” (Hulswé-Loewe, 1979: 114); Stark tarafından “Fünf Getreidearten”: “beş tahıl” (Stark, 2009: 20) ve Onat tarafından “beş çeşit tahıl” (Onat, 2012: 34) şeklinde tercüme edilmiştir.

“Beş Tür Tahıl” tabirinin Çin tarih yazımına Konfüçyüs klasik kitabı olan Chou Li 周禮 (“Chou Merasimleri”; M. Ö. II. yüzyıl)’den geldiği söylenmektedir. Eski Çin kaynaklarında beş tahıl ile dört farklı küme kastedilmektedir: 1) kenevir (haşhaş), çalı darı, akdarı, buğday, soya 2) pirinç, çalı darı, akdarı, buğday, fasulye 3) pirinç, akdarı, buğday, soya, kenevir (haşhaş) 4) yapışkan olmayan pirinç, küçük soya, buğday, büyük soya, sarı çalı darısı (Li-Shi Da Ci-dian, 2000: 370). Beş tahılın mahiyeti mekâna ve zamana göre değişmiştir (Ci Yuan, 2002: 139).

11) Hsien 獻 veya “Hediye”

İlk Çin yıllıklarında hsien 獻 yâni “hediye” terimine çok rastlanmaktadır. Bu terim Çinlilerin diğer millet ve topluluklarla olan münâsebetlerinde müracaat edilen bir müesseseye atfedilmektedir. Buna göre karşılıklı münâsebetlerin tesisi ve yürütülmesinde hediye müessesesi işletilir ve hediye miktarı ve türü münâsebetin ciddiyetine göre farklılık arz eder. Kendisini dünyanın merkezinde gören Çin imparatorluk siyaseti her seferinde kendisine verilen hediyeden daha fazlasını ve pahalısını vermek mecburiyetindedir. Öyle ki, farklı yerlerden gelen kalabalık heyetleri memnun etmek Çin iktisadını zaman zaman buhrana düşürmüştür. Bazen bu durum imparatorluk meclislerinde tartışılmış ve getirilen hediyelerin miktarına ve keyfiyetine göre karşılık verilmesi tavsiye edilmiştir. Meselâ 1456 yılına dâir bir Çin kaydında şunlar okunmaktadır (Bretschneider, 2013: 466-467):

“1456 yılında Semerkand’dan bir elçi payitabta geldi ve haraç sundu. Teşrifat Müşavirliği bu durumda imparatora bir rapor sundu ve haraç sunan elçilerin ve yabancı elçilik heyeti mensuplarının cömertçe ödüllendirilmesine daimâ dikkat gösterildiği ancak bu suiüstimalin ortadan kaldırılması ve

¹ Çinlilerin kullandıkları bir toprak ölçü birimi olan ch’ing 頃 için şöyle bir mıkyaş vardı: Han Devleti devrinde (M.Ö. 206-M.S. 220) orta büyüklükte bir 畝 mu=240 pu 步 ve 100 mu=1 ch’ing頃 idi ki böylece 1 ch’ing yaklaşık 6.7 hektar idi (Kürşat Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2010, s. 25, 204).

karşılık olarak verilen hediyelerin azaltılması gerektiğini bildirdi. Teşrifat Müşavirliği bunun yanında şu oranların kabul edilmesini teklif etti:

Her a-lu-gu denen cinsten bir at sunulduğunda dört top renkli kumaş ve ucuz ipekten sekiz elbise karşılık olur.

Üç deve, ucuz ipekten on elbise eder.

Bir Tatar atı (Ta-ta ma), bir kendir elbise ve sekiz top ucuz ipek eder.

Onlar (Semerkand'dan gelen elçiler) yeşim taşı da getirmişlerdi ancak bunun 68 kin ağırlığındaki sadece 24 parçası işlenmeye müsaaitti geri kalan 5900 kin'i kullanılmıyordu. Teşrifat Müşavirliği onlara bunları kendi hesaplarına satmalarını teklif etti ancak onlar her 5 kin yeşim taşı için bir top ucuz ipek verilmesinin kabulünü rica ettiler ki Çin hükümeti buna razı oldu².

Hsien kelimesini Biçurin “*aap*”: “hediyeye” (Biçurin, 1851: (II) 239); Wylie “*present*”: “hediyeye” (Wylie, 1881: 27); Chavannes: “*Les offrandes*”: “sunular, teklifler” (Chavannes, 1907: 198), Stark “*Geschenk*”: “hediyeye” (Stark, 2009: 4) ve Hulsewé-Loewe “*present*”: “hediyeye” (Hulsewé-Loewe, 1979: 90) olarak karşılamıştır.

Milâdın başlarında Çin'den Doğu Türkistan'daki devletlere araba, sancak, altın, renkli, parlak ve nakışlı ipek, sade ve işlemeli ipek, kumaş hediye edilmiştir (Hou Han Shu, 1997: 720, 1577, 1579). Çin ise bu devletlerden at, mücevher, aslan ve hörgüçlü öküz gibi hediyeler almışlardır (Hou Han Shu, 1997: 720, 2925, 2927).

İlk kayıtlarda Doğu Türkistan'daki devletler ve topluluklar daha çok Çin ile münâsebet tesis etmek veya bozulan münâsebetleri düzeltmek üzere hediye göndermektedirler.

Meselâ 38 yılında Hsien ile Shan-shan (Çarklık) Beyi An beraberce elçi gönderip Çin sarayına haraç ve hediyeler sundular, böylece Çin, Doğu Türkistan ile tekrar münâsebet kurmaya başladılar (Hou Han Shu, 1997: 2924). 45 yılının kışında Ön Ch'e-shih (Turfan) Devleti, Shan-shan (Çarklık) ve Yen-ch'i (Karaşar) gibi on sekiz devletin beyleri bir araya gelerek oğullarını Çin sarayına rehin olarak gönderdiler ve çok kıymetli hediyeler, mücevherler sundular (Hou Han Shu, 1997: 2925). Çin ise başlarda daha çok bu hediyelere cevap vermek veya işgal ettiği bir bölgede halkı kendisine bağlamak ve o mukavemet arzularını köreltmek üzere hediyeler göndermiştir. Meselâ Çin'in I. yüzyılın son çeyreğindeki işgal generali Pan Ch'ao, bölgeyi ele geçirdikten sonra Hoten beyine ve maiyetindekilere değerli hediyeler vermiştir (Hou Han Shu, 1997: 1573).

12) Kung 貢 veya “Haraç”

Kung yâni haraç vesilesiyle Çin Türkistan sahasındaki devletleri hüküm altında tutmaya çalışıyordu. Sistem bir taraf Çin ve diğer taraf Doğu Türkistan'daki devletler olmak üzere iki taraflı işliyordu, üçüncü bir taraf düşünülemezdi². Çin'e gelen elçilere “Göğün Oğlu” olan Çin İmparatoru “ihسانlarda” bulunur ve elçiler ise “haraç” sunarlardı. Böylece “barış” sağlanırdı.

Biçurin bu kelimeyi umûmiyetle karıştırmakta ve hem “hediyeye” hem de “haraç” kelimesi için “*aap*” kelimesi kullanmaktadır (Biçurin, 1851: (II) 239). Kelime doğru bir şekilde Bretschneider tarafından “*tribute*”: “haraç” (Bretschneider, 1888: (I) 143); Chavannes tarafından “*le tribut*”: “haraç” (Chavannes, 1907: 197) ve Stark tarafından “*tribute*”: “haraç” (Stark, 2009: 5) olarak okunmuştur.

İlk Çin kaynakları haraç terimini çok mübalağalı kullanmaktadırlar. Meselâ T'iao-chih (Characene) ve An-hsi (Part) gibi 40.000 li (yaklaşık 20.000 km) uzaklarda deniz kıyısında bulunan devletlerin her birinin elçiler göndererek haraç sundukları (Hou Han Shu, 1997: 2911; T'ung Tien, 2003: 5195) veya Anadolu'nun da batısında olduğu düşünülen Meng-ch'i ve Tou-le adlı ülkelerin Çin'e haraç gönderdikleri (Hou Han Shu, 1997: 2910) şeklindeki kayıtlar itibar edilebilir değildir ve tarihî hiçbir hakikat ile örtüşmemektedir. Buna karşılık eski Çinlilerin görüş sahasındaki devletlerden ve topluluklardan haraç aldıklarına dâir çok açık ve gerçekçi malûmatlar vardır. Meselâ 38 yılında Yarkend Beyi Hsien ile Shan-shan (Çarklık) Beyi An beraberce elçi gönderip Çin sarayına haraç sundular (Hou Han Shu, 1997: 2923). 90 yılında Arka ve Ön Ch'e-shih (Turfan) beylerinin her biri oğullarını Çin sarayına rehin olarak gönderip haraç sundular Hou Han Shu, 1997: 2923-2924). 129 yılında Hoten Beyi Fang-ch'ien, Chü-mi (Keriyâ) Beyi Hsing'i öldürdü ve kendi oğlunu Chü-mi (Keriyâ) Beyi yaptı ve Çin'e elçi gönderip haraç sundu (Hou Han Shu, 1997: 2915). Haraç tam bir tâbîlik münâsebetini ifade etmektedir. Kimi zaman kayıtlarda hem hediye hem de haraç zikredilmektedir. Bunun sebebi tâbî devlet tarafından kararlaştırılan yıllık haracın teslimi ve yine iyi münâsebetlerin devamı için hediyelerin takdimidir. Meşhur General Pan Ch'ao'nun 78 yılında Çin İmparatoru'na yazdığı bir mektubunda bu hâl çok vazih tasvir edilmiştir: “Bugün güneşin doğduğu yerden itibaren Batı Toprakları (Doğu Türkistan)'ndaki ülkelerden etkimize girmeyen yoktur, büyüğünden küçüğüne herkes mutludur ve haraçta aksama yoktur” (Hou Han Shu, 1997: 1576).

² Bu sistemin tafsilatları için bkz. İzgi, 1978: 87-90.

13) “Tz’u 賜” veya “Bahşetme”

Doğu Türkistan’a dâir ilk kayıtlarda bu terim ilk önce Çin İmparatoru tarafından tâbi devlete ve topluluğa gönderilen türlü mallarla alakalı olarak kullanılmaktadır. 45 yılının kışında Ön Ch’e-shih (Turfan) Devleti, Shan-shan (Çarklık) ve Yen-ch’i (Karaşar) gibi on sekiz devletin beyleri bir araya gelerek Çin sarayına rehin olarak gönderdikleri oğullarını Çin İmparatoru geri göndermiş ve onlara çok ödüller bahşetmişti (Hou Han Shu, 1997: 2924). 90 yılında Arka ve Ön Ch’e-shih (Turfan) beylerinin her biri oğullarını Çin sarayına rehin olarak gönderip haraç sundular. Çin sarayı iki devlete de hediyeler bahşetti (Hou Han Shu, 1997: 2929).

Kaynaklarda Çin İmparatoru’nun yabancı bey veya hükümdara verdiği eş, unvan ve toprak (tumar) için de tz’u 賜 işareti kullanılmaktadır. 41 yılında Çin İmparatoru Yarkend Beyi Hsien’e “Doğu Türkistan Genel Valisi” mührü ve kurdelesini bahşetmişti (Hou Han Shu, 1997: 2924).

Çin İmparatoru’nun Doğu Türkistan’a sefer eden komutanlarına da hediyeler, unvanlar, eşler ve toprak (tumar) bahşetmişti. Elbette tz’u işareti sadece Doğu Türkistan ile ilgili metinlerde kullanılmamaktadır. Bununla beraber Çin’in bölgedeki işgal siyasetinin mühim terimlerinden biriydi. 72 yılında Keng Kung’a “damat” unvanı (Hou Han Shu, 1997: 716) ve Liang Ch’in’e 106 yılında Doğu Türkistan Yardımcı Komutanı unvanı (Hou Han Shu, 1997: 1591) bahşedildi. Pan Ch’ao’ya Ting-yüan Beyi unvanı ve bin hanelik bir has toprağı bahşedilmişti (Hou Han Shu, 1997: 1582). Keng Ping 91 yazında öldü, bu sırada elli yaşından fazlaydı. İmparator kırmızı bir tabut ihسان etti (Hou Han Shu, 1997: 718).

Çin İmparatoru’nun Doğu Türkistan’daki devlet ve topluluklara araba, sancak, altın, renkli, parlak ve nakışlı ipek, ipek, mühür, kurdele, hatun (prens), unvan, toprak (tumar) vesaire bahşetmişti (Hou Han Shu, 1997: 1577, 1582, 2924, 2929).

İlk tercümeleyen Bıçurin, Hou Han Shu, s. 2924’deki “厚賞賜之” “onlara çok ödüller bahşetmişti” kaydını “щедро наградила их” yâni “onlara cömertçe bahşetmişti” yazmıştır (Bıçurin, 1851: 239). Chavannes ise “leur faisant des présents considérables” yâni “onlara büyük hediyeler verdi” diyerek “bahşetmek” kelimesini atlamıştır (Chavannes, 1907: 199).

14) Tu-hu 都護” veya “Genel Vali”

Çinlilerin Doğu Türkistan ile ilk kez İmparator Wu devrinde (M.Ö. 140-78) irtibat kurdukları bilinmektedir. Bu devirde Çin, istilâ ettiği Doğu Türkistan devletlerini idâre etmek için elçilikler ve komutanlıklar tesis etti. İmparator Hsüan (M.Ö. 73-49) ise tüm bu unvanları kaldırıp tu-hu 都護 yâni Genel Valilik kurdu (Hou Han Shu, 1997: 2909; T’ung Tien, 2003; 5193).

Bu Genel Valilik ile ilgili bazı haşiyeler Li Hsien başkanlığındaki bir heyet tarafından Hou Han Shu’ya T’ang devrinde (618-907) düşmüştür. Bu hadiseye dâir düştükleri haşiyede şöyle demektirler (Hou Han Shu, 1997: 2910): “İmparator Hsüan devrinde, Cheng Chih (Çin’in meşhur generallerinden; ölümü M.Ö. 49), shih-lang-t’ien unvanlı Ch’ü Li’yi bir orduyla göndererek Ch’e-shih (Turfan) Devleti’ni vurmaya, wei-szu-ma³ dâiresini oraya taşımaya ve bu surette Shan-shan (Çarklık)’ın güneybatısından geçen yolu güvenlik altına almayı istiyordu. Bunun üzerine Hsiung-nu (Hun)’ların Jih Chü Beyi gelip Cheng-chih’a teslim oldu. Önden Cheng Chih gitmek üzere Çin ordusu Ch’e-shih (Turfan) Devleti’ni mağlup etti. Sonra teslim olmuş olan Jih Chü Beyi ile güçler birleştirilerek Ch’e-shih (Turfan)’ın kuzeybatısındaki yolun koruma altına alınması emredildi, bu kurulan makama “tu-hu” denildi. Tu-hu makamının kurulması Cheng Chih’tan sonra olmuştu”. Hucker bu unvanı şöyle tanımlamaktadır (Hucker, 1985: nu: 7237): “Genel Vali. Özellikle de şimdiki Xinjiang’da itaat altına alınan yabancı halkları idâre etmek üzere kurulan ve çeşitli biçimlerde genel valinin güçlerine sâhip askerî bir görev”. Hulswé ve Loewe ise “Genel Valilik’in, Çin’den batıya giden kuzey ve güney yolları boyunca insan ve mal akımını kolaylaştırmak maksadıyla M.Ö. 59 yılında kurulduğunu ve Çin unvanları, yetki mühürleri ve kurdeleleri alan yerel beylerin siyasetlerini onay makamı olduğunu belirtmektedirler (Hulswé-Loewe, 1979: 64).

Bu terime, Bıçurin “Наместник”: “Genel Vali” (Bıçurin, 1851: (II) 222), Chavannes “Protecteur général”: “Genel Vali” (Chavannes, 1907: 153-154) ve Hulswé ve Loewe ise “The Protector General”: “Genel Vekil” (Hulswé-Loewe, 1979: 79) demektir.

Sonuç

İlk Çin yıllıklarında Doğu Türkistan tarihine dâir kayıtlarda bazı hususî terimler vardır. Metinlerin doğru anlaşılması için bu terimlere aşına olmak

³ Bir tür muhafız birliğidir.

gerekmektedir. Çin kaynaklarına dayanarak yapılan çalışmalarda terimler iyi bilinmedikçe sözlük mânâlarına göre yanlış neticelere varılabilir. Diğer bazı terimleri gelecek yazılarımızda da ele almayı ümit ediyoruz.

Kaynaklar

- Biçurin, N. Y., 1851. *Sobraniye Svedeniy O Narodah, Obitavşih v Credney Azji v Drevniye Vremena*, C. II, St. Petersburg.
- Bretschneider, E., 1888. *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, C. I-II, London.
- Bretschneider, E., 2013. Timur ve Timurular Devri. Çev. Elvin Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Haz., Kürşat Yıldırım, İstanbul, s. 417-478.
- Borovkova, L. A., 2001. *Tsarstva "Zapadnogo Kraya" vo II-I Vekab do N. E.*, Moskva.
- Chavannes, E., 1907. Les pays d'Occident d'après le "Heou Han chou". *T'oung Pao*, C. II, Nu: 8, s. 149-234.
- Ci Yuan*, 2002. C. I-II, Beijing.
- Crespigny, R. D., 1984. *Northern Frontier, the Policies and Strategy of the Later Han Empire*, Canberra.
- De Groot, J. J. M., 1921. *Die Hunnen Der Vorchristlichen Zeit*, C. I, Berlin.
- Dubs, H., 1955. *The History of Former Han Dynasty by Pan Ku*, C. III, Waverly Press, Baltimore.
- Han Shu*, 1997. Beijing.
- Hou Han Shu*, 1997. Beijing.
- Hucker, C. O., 1985. *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*, California.
- Hulsewé, A. F. P.-M. A. N. Loewe, 1979. *China in Central Asia: The Early Stage 125 BC-AD 23*, Leiden.
- İzgi, Ö., 1978. XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX/9.
- Lien-sheng Y., 1952. Hostages in Chinese History. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. XV, Nu: 3-4, December, s. 507-521.
- Liu Mau-Tsai, 1969. *Kutscha und seine Beziehungen zu China vom 2. Jh. v. bis zum 6. Jh. n. Chr.*, C. I, Wiesbaden.
- Onat, A., 1990. Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler. *Belleten*, C. LIV, Nu: 211, Aralık.
- Ögel, B., 1952. İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi. IV. *Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, s. 242-250.
- Özerdin, M. N. "Hsi-Yü" Olarak Çin Türkistanı'nın Tarihi Sınırlaması ve Tarihi Önemi. *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XV, Nu: 1-3, s. 209-217.
- Stark, S., 2009. *Transoxanien nach dem Tang Huiyao des Wang Pu*. Norderstedt.
- T'ai P'ing Yü Lan*, Shang-wu 1997. Taipei.
- T'ung Tien*, 2003. Beijing.
- Wylie, A., 1881. Notes on the Western Regions. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. X, s. 20-73.
- Wylie, A., 1882. Notes on the Western Regions. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. XI, s. 83-115.
- Yıldırım, K., 2010. *Türk Tarihi İçin Eski Çince Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Yıldırım, K., 2012. Başlangıcından II. Yüzyılın Ortalarına Kadar Doğu Türkistan Çin Münâsebetlerine Genel Bir Bakış. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II/1, s. 123-156.
- Yıldırım, K., 2012. Doğu Türkistan ve İlk Sâkinleri. *Türk Dünyası İncelemeleri*, XII/1, s. 195-214.
- Yıldırım, K., (Haz.), 2013. *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*. İstanbul.
- Zhong-guo Li-shi Da-ci-dian*, 2000. Shanghai.